

כוחם של מדעי היהדות

מתוך דברים שאמר פרופ' א"א אורבך ז"ל בטקס חלוקת פרסי רוטשילד
בסיוון תשמ"ד (נתפרסמו במעריב 15.6.1984)

הדברים מובאים לזכרו של פרופ' אורבך (1912-1991) במלאות עשר שנים למותו

אלא דווקא זה "הלומד מכל אדם", גיבור אינו מי שמצטיין בכוח ובגבורה הנראים לעין כול, אלא דווקא זה "הכובש את יצרו". ועשיר אינו זה שצבר רכוש וגנו אוצרות, אלא דווקא זה השמח בחלקו, והמכובד אינו מי שהשיג מעמד חשוב שאחרים מכבדים אותו, אלא דווקא זה המכבד את הבריות. כשקוראים את המשנה למפרע, מסופה לתחילתה, נמצא שהלומד מכל אדם הוא חכם, והכובש את יצרו הוא גיבור, והשמח בחלקו הוא העשיר, ורק המכבד את הבריות הוא מכובד. ובריות הן לאו דווקא חזקות, עשירות וגיבורות במובן המקובל.

כל אחד מאתנו עוסק בתחום מחקר משלו, אבל לכולנו משותפת בשעה זו תחושת הכרת טובה ותודה למורינו, לחברינו ולתלמידינו. חש אני הזדהות עם דברי ר' חנינה "הרבה למדתי מרבותי ומחברי יותר מרבותי ומתלמידי יותר מכולן". החוב למורים ולחברים גדולים וטובים מקובל ומובן, ברם גם הסיום "ומתלמידי יותר מכולן" אינו מליצה בעלמא. על כל פנים, ביכולתי לומר שהניסיון ללמד אילץ אותי ללמוד ולחקור נושאים ועניינים נוספים ולאמץ דרכי חשיבה חדשות בנושאים ידועים מכבר.

לפני שתיים-עשרה שנה כתבתי מחקר שעסק בבירור נוסח המאמר שבמשנה "כל המקיים נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא". בדקתי ועניתי על השאלה אם המילה "מישראל" הנמצאת בדפוסים וגם בכתבי יד מסוימים היא תוספת או מקורית. כאשר בדקתי את כל דפוסי המשנה והתלמוד שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי נתקלתי בטופס של המשנה, דפוס אופינבך 1732, ובו נרשם באותיות זעירות: "לה' הארץ ומלואה הקטון מאיר ב' המנוח כהר"ר קלמן רויטשילד זצ"ל". מייסד בית רוטשילד למד מהוצאת כיס זו של המשנה כגודל אוקטב, ואפשר ובעובדה זו נמצאים גם השורשים לאותה דבקות של צאצאיו באירופה להפיץ תורה ודעת בין בני עמם. על כל פנים היא קיימה את שתי הגרסאות והקימה מוסדות תרבות ומדע בישראל ומחוצה לה, אלא דומני שאלה שבישראל זיכו אותה ביתר הערכה והכרת טובה.

את מכבדנו נכבד. בשעה שבאים לחלוק לנו כבוד נקיים את דברי התנא בן זומא (אבות ד) "איזהו מכובד המכבד את הבריות". הגדרותיו של תנא זה הן כולן בחינת פרדוקס וסותרות את התפישות המקובלות. חכם איננו המוגדר כבעל ידע וכמורה הוראה

המשך מעמ' 27

הקבלה ואת התנועות המשיחיות והחסידות, אלא זרעה אור על פני תקופות אחרות של ההיסטוריה היהודית ושל יצירת הדורות בהצביעו על בעיות וכיווני מחקר. גרשם שלום היה מורה מזהיר והעמיד תלמידים רבים. עובדה זו ציין כאחת מהצלחותיו וראויים הדברים לבוא בלשונו: "זכיתי להעמיד תלמידים הגונים שחזקה עליהם שילמדו לא רק ממה שהיה לי לתת, אלא ידעו גם כן למלא מה שהחסרתי ומה שעווייתי ויפליגו לדרכם הם." ברם מעבר לכך חיבוריו ומחקריו הם היום ויוסיפו להיות לחם חוקם של כל העוסקים בתחום כלשהו של מדעי היהדות, של מדעי הדתות ושל המחשבה האנושית בכל אתר ואתר.

אבלים אנו על מותו של גרשם שלום ומתנחמים בכל השפע העשיר של יצירתו שהנחיל לנו. אלה הם דברי נחמה שאנו מפנים לרעייתו, פניה, שליוותה את חייו ויצירתו בתבונה, בהבנה ובאהבה. מעטים האנשים שניתן לקרוא עליהם בהצדקה הזאת את המאמר "חכם שמת אין לנו כיוצא בו". יהא זכרו ברוך!

הקדיש שנות עבודה רבות. ידידות זו כמו גם יחסי ידידות עם אחרים הייתה ידידות של התמודדות מתמדת עם בעיות יסוד של הווייתנו. עניין זה, כמו כל מה שהוציא מתחת ידיו, בין אם המדובר במאמרים המוקדשים למבוכת הרוח שבדורנו או בתגובות למאורעות השעה או בהערכות אישים, קשור ואחוז ביסודות הגותו ההיסטורית והמדעית. צא וראה כמה טרח למצוא בדבריו של בנימין קטגוריות יהודיות. מורגשת ממש שמחה בדבריו כשביכולתו לצטט מדברי ידיו פיסקה כגון "כידוע אסור היה על היהודים לנחש ולעונן. לעומת זה התורה והתפילה הורו אותם את הזכירה. הזכירה הפקיעה לידם מקסמו את העתיד, אשר נשתעבדו לו אלה שדרשו אל המכשפים ומגידי העתידות ועם זאת לא נעשה להם ליהודים העתיד לזמן הומוגני וריק, כי כל רגע בו היה בבחינת שפשוט קטן, אשר דרכו יכול היה לבוא המשיח."

דברים אלו מציין שלום כאמירת הלל גדול על היהדות. הגותו של שלום הקיפה לא רק את מקורות המיסטיקה היהודית הקדומה, את

הנאור. הן משקפות את הייחוד היהודי על רקע המציאות וההווי של העולם העתיק. יש צורך במדעי היהדות, שבכוחם לסייע להחזרת משמעותן האמתית של מילים ומנחים המתגלגלים

בשווקים וברחובות הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים.

יש בכוחם של מדעי היהדות לגשר בין שתי התופעות הקוטביות שעמדנו עליהן. מצד אחד עשויים הם לפתוח פתחים למתנכרים ולזורקים אחרי גוים כל אשר חותם יהדות בו, ומצד אחר בכוחם להכניס יסוד של מודעות ביקורתית עצמית ליהדותם של אלה הסבורים שעשאוה לרשותם הבלעדית. ברם מדעי היהדות יוכלו להצליח במשימה זו רק אם יישארו בני־חורין מהשפעתם של לחצים חיצוניים מצד מוסדות או אישים, בין אם מניעיהם פוליטיים, דתיים או עדתיים, המתיימרים לתקן כביכול קיפוחים ולהוסיף כבוד והדר למי שחפצים ביקרו.

ודאי שיש להיזהר מלקשור כתרים לחיבורים ולמחקרים רק משום שהם שייכים לחוג או למוסד מסוים או מפני שנוצרו בתחומה של עדה זו או אחרת או משום שהם דוגלים בהשקפה מסוימת בשעה שכתר זה אינו מגיע להם לגופם של דברים. העלמת עין מתרומתם של חכמים שאין דעותינו כדעותיהם או העדפת פירושים והשערות הבאה רק משום שיצאו מפייהם של "אנשי שלומנו" מרחיקות מהאמת ומסכנות את דרכי בקשתה.

באגרת שכתב הרב קוק בשנת תר"א הוא התרעם על מאמר שמחברו הפליג בשבחם של שני היסטוריונים מהמחנה הדתי: יצחק אייזיק הלוי בעל 'דורות הראשונים' וזאב יעבץ בעל 'תולדות ישראל'. וזה לשונו של הרב קוק: "אין אנו זקוקים עוד לפזמונים של שבח להרב הלוי ולמר יעבץ – כשמבליטים תמיד אותם בכל עת במאמר המפרש את הרכוש של חיי עולם שלנו שהוא דומה לתעודת עניות – לא נוכל לכחש שישנם הרבה דברים טובים גם בספרים הפגומים במקומות רבים. גם לא בכל מקום צדקו – הלוי ויעבץ – בביקורת הטנדיציזית שלהם. האמת אהובה מן הכול – והגערה למבקרי כתבי הקודש ולסופרים החופשיים כל זמן שהיא נאמרת כללית אינה אומרת כלום ואין עמה שום טעם לשבח." (אגרות הראי"ה כ"ב כ) גישה זו של הרב קוק הנראית לנו, לעוסקים במדעי היהדות, מובנת מאליה הייתה בינתיים לזרא לא רק בחוגים רחוקים ממנו אלא גם בחוגים המתימרים להמשיך בדרכו. נחיצות פיתוחם וקידום של מדעי היהדות, היא בחינת צו השעה. הלוואי שירבו תלמידים ומלומדים ראויים בכל תחומי המחקר והמדע ובתוכם אלה שיבחרו למשימתם את העיסוק במדעי היהדות.

מדעי היהדות יש להם כבר היסטוריה משלהם ולא מעט נכתב ונאמר על שורשיהם, מגמותיהם ובעיותיהם. גם אני נזקקתי בכמה הזדמנויות לסוגיה זו על היבטיה.

הפעם אצמצם את דבריי לאחד מהם: משמעותם של מדעי היהדות במציאות הרוחנית והתרבותית שאנו נתונים בה, מציאות של קיטוב השולט בחברה. מצד אחד עדים אנו להתרחקות גלויה מכל ענייניה של המורשה היהודית ולפתיחת שערים רחבים לפני מה שמכונה תרבות המונית בין־לאומית על הקלוקל שבה, בחינת "וילכו אחרי ההבל ויהבלו", ומצד אחר, רואים אנו הקצנה במחנה הדתי־המסורתי מתוך זלזול מופגן בכל התרבות המערבית והעמדת היהדות בראש ובעיקר על עניינים חיצוניים מתוך הפגנת שביעות רצון עצמית שאין לה כיסוי לא במחשבה ולא במעשה. מה עלינו לצפות ממדעי היהדות? מה הם יכולים להעניק לנו?

אין אני חוזר בי ממה שאמרתי פעם, שיומרה היא לתבוע ממדעי היהדות תביעות שהן מעבר לתחומי המדעים הפילולוגיים וההיסטוריים. אין הם מכוונים ליצירתה ולעיצובה של השקפת עולם ואין הם יכולים לבוא במקום יהדות במשמעות של חיים יהודיים, של מערכת ערכים, תורות ומצוות גדרים וסייגים.

אבל גם במסגרתם של התחומים הלגיטימיים יש בכוחם של מדעי היהדות לשרת את חברתנו על מצוקותיה ובעיותיה. במאבקים המתחוללים לנגד עינינו משמשים כלי נשק גם פרשיות מן ההיסטוריה שלנו וגם פסוקי מקרא ומאמרי חז"ל, שלעתים קרובות מנותקים ממקום גידולם בלא ראיית רקעם ולעתים אף מוצגים מתוך זיוף וסילוף מכוון. הדבר נעשה הן על ידי אלה הדוחים את מורשתנו והן על ידי אלה הממנים את עצמם לשומרי חומותיה ואפוטרופסיה. ביכולתם של מדעי היהדות להעניק כלים להבדיל בין ערכים ובין וולגריות, בין הנצחי ובין החולף, בין התרגשויות רגעיות ובין דתיות אמתית, בין פשטות ובין פרימיטיביות, בין הבלטת הערך העצמי ובין הסתגרות חסרת שחר העושה את המונח יהדות למה שהוא מנוגד לאנושות. כאשר ריחפה בעולם התרבותי שלנו הססמה 'יהדות ואנושות' כביטוי לרצון לאחד את שתיהן כתב ביאליק באירוניה: "שתי המילים האלה נחמדות ואהובות עלי, בייחוד 'יהדות ואנושות', כאילו יש דבר שהוא יהודי ולא אנושי או שיש דבר שהוא אינו אנושי והוא יהודי, אבל יש פרזאולוגיה כזו של יהדות ואנושות – יש איזה קלקול בזה אם אנחנו הגענו לידי הגדרה כזו." כך ביאליק, ואנחנו מה נענה אחריו לאור הניסיונות שאנו עדים להם הבאים לעשות את ה'לא אנושי' ליהודי?

יצירותינו הגדולות הן בתקופת המקרא הן בתקופת המשנה והתלמוד אינן רק עניינם של היהודים גרדא אלא של כל העולם